

СЛОВА-АЦЭНКА, СЛОВА-ХАРАКТАРЫСТЫКА Ў ТЭКСТАХ ЯДВІГІНА Ш.

Культура стварэння мастацкага вобраза ў творах Ядвігіна Ш. (Антона Лявіцкага) звязана з выкарыстаннем шматлікіх ацэнак і харктарыстык, на якія багата жывая народная мова. Нярэдка яны ў адной лексеме, што сама па сабе, без усякага кантэксту, здольная даносіць вобраз – прадметна адчувальны, лёгкі на ўспрыманне. Гэта слова-ацэнка, слова-харктарыстыка, “гаваг’ое” (Ф. Янкоўскі) слова. “Такія словы стварацца гады, калі чалавек глядзеў вачыма, а бачыў сэрчам” [1, с. 18]. У артыкуле пойдзе гаворыцца, пра выкарыстанне такой лексікі ў творах Ядвігіна Ш.

У апавяданні “Пазыка” пісьменнік ужывае назоўнік *чупрынікі*: “...кат’ глінъ - ажно няма маіх чупрынікаў!” [2, с. 18]. Не здаючы пачатку твора, наўрад ці растл’емачь, чы семантыку гэтай лексемы. Ясна адно: “ні, у атным радзе са словамі чуб, чупрына. Чупрынікамі празаік называе падлеткаў, якія “ўзяліся за чупрыны” – біліся паміж сабой (параўн.: за чубы браца, за чубы ця-

гаца, чубы тричиці аць). Найменне гаворыць сама, гаворыцца сваёй семантычнай празыстасцю; яно ад таго, сява і называе, і харктарызуе.

Слова *няздара* ў сказе “...а на іншых здацца – ...а, х... я яшчэ, няздары, вецер у галаве...” (“Сакутушка”, с. 92) харктарыстычнае. Яно не проста называе таго, пра каго ідзе размова, а адразу дае харктарыстыку і аўтарскую ацэнку. Лексему і сёння ведаюць некаторыя беларускія гаворкі (Стайбуюшчына), дзе яна мае значэнне ‘няздатны, няздольны, няўмека’. Ядвігін Ш. ужывае слова *няздара*, гаворачы пра маладых, таму яно набывае пэўнае семантычнае адценне: *няздара* тут не проста “няўмека”, а той, хто не можа што-небудзь рабіць, бо не мае жыщцёвага вопыту, навыку.

Лексема *крываніцца* звычайна выкарыстоўваецца з пераносным значэннем ‘эксплуататар, прыгнятальнік’. Арыгінальнае яе ўжыванне ў апавяданні-алегорыі “Павук”. Пісьменнік спалучае і асноўнае, і пераноснае значэнні гэтага слова:

павук – крывапіўца (таму што харчуецца крывею мух), павук – крывапіўца (таму што прыгнітае іх). Пры такім словаўжыванні ацэначнасць лексемы падвойваецца. І так зненавідзела муха павука, што звяртаеца да яго не іначай як **вісельнік**: “*А ці ведаеш жа ты, пракляты вісельнік...*” (с. 81). Слова – прысуд: павук такі, што толькі вісельцы заслухоўвае. Ядвігіна Ш. ужывае менавіта слова **вісельнік** (параўн. з *шыбенік / шыбелінік*), яно больш моцнае ў такім моўным акружэнні. Павук не сядзіць, не лятае, ён вісіць – такі спосаб яго існавання (*вісець – вісельнік*), павук паводзіць сябе так, што заслухоўвае вісельцы (*віселіца – вісельнік*). І ў лексеме **вісельнік** бачым цесную сувязь паміж асноўным і пераносным яе значэннямі. Спалучэнне семантыкі дзвюх лексем (*крывапіўца і вісельнік*) надае гэтай алегорыі значную мастацкую выразнасць і сілу, а само сутыкненне ўспрымаеца як мастацкая дэталь.

Сінанімічны рад з дамінантай **бедны** ўключае слова **небагаты, голы, збяднелы, згалелы, незаможны, убогі, жабрацкі; галапузы** (разм.), **сярмяжны** (перан.). Гэты шэраг дапоўніць лексема **галапятнік**: “...сталі хадзіць чуткі-пашаптушкі, што сальнікі щукаюць зачэпкі з дубінамі, каб выкурыць з вяселля галапятнікаў...” (“Золата”, с. 153). У слове – ацэначнасць у найвышэйшай ступені, у ім сацыяльны статус людзей: яны – **бедныя, згалелыя, галапятнікі**. Лексема **галапятнік** вобразная, вобразнасць гэтая – у яе багацці, актыўнасці зрокавых асацыяцый.

Гультайства можа праяўляцца ў бол. чай ці меншай ступені. Таму і называюць такога гультаўца то лежабокам, то лодарам, то завалом. У Ядвігіна Ш. **абібок** – слова-ацэнка, у якім гультайшэйшая ступень гультайства. Семантыка лексемы **абібок** і **гультай** адрозніваеца не толькі ў пісенню адмоўнай якасці, але і ступені асуджэння. Слова **абібок** больш вобразнае, гаваіскі. Можна руکі абабіць ад доўгай і цяжкай работы – доўгага ляжання. Відаць, пра слова тыпу **абібок** і сказаў акадэмік В. Вінаградаў, што яны фактычна “не называюць предмет ці з'яву, а вобразна іх характарызуюць....”

Словам ацэнываюць асобу, з'яву, падзею, словам **характарызуюць** дзеянне або прымету дзеяння, таму, натуральна, сярод гаваркіх і **характарыстычных** слоў часцей сустракаюцца на зоўнікі, прыметнікі і дзеясловы. Такія дзеясловы – у актыўным ужыванні Ядвігіна Ш. Пісьменнік лічыць, што праз дзеянне (а калі гэта дзеянне яшчэ і абазначана дзеясловам з “падголоскамі”) лепш убачыцца чалавек, падзея, з'ява. Абмяжуемся толькі пералікам некаторых з іх.

Абязвечыць (параўн.: адобраць век, пакінуць без долі, без шчасця): “*Мо пярун агністы яго абязвечыў...*” (“Дзед Завала”, с. 202).

Валаводзіць (параўн.: валы вадзіць). Хто хоць раз назіраў за валамі, ведае, якія яны маруды. У Ядвігіна Ш. гэты складаны паводле ўтварэння дзеяслу Ѹхарактарызуе нуднае, працяглае дзеянне: “...ліха ведае чаго і аб чым валаводзіць-валаводзіць, а толку ніякага: чы туды, чы сюды!” (“Золата”, с. 168).

Пад'юдзіць (успомнім біблейскага Юду). Дзеяслу мае значэнне ‘падгаварыць, падбухторыць’ каго-н. на які-н. учынак: “*Рада была, што, не даўши ніякага адказу хлопцу, так лёгка выкроцілася, дый цешилася, што так лоўка пад'юдзіла яго проці Прузыны*” (“Золата”, с. 144).

Пасілкавацца ‘падсілкавацца, паесці’: “...па-шаптаўшыся паміж сабой, паліцэйская адышлі набок – пад сцяну – і таксама рыхтаваліся пасілкавацца...” (“Успаміны”, с. 264).

Прикуцнаць ‘прыладзіцца, прысуседзіцца’ (параўн. з *куцы*): “*Ліх, чао то неўздалёк гэтай кампаніі выбраць сабе месца і Сымону Лябёдку: рассеўся ён каля сейка, і куста загранічнага, як на сваёй дзядзіне, з гумой Агатай Тамашыхай і швагрусём сваім. А ідрээм Дударом; прыкуцнаў і я тут калі іх...*” (“При исполнении служебных обязанностей”, с. 109).

Спірліцаваць ‘уводзіць каго-н. у страту’: “*Чаёлічык Янка (вечны пакой яго душы), “мах-ля” им што звалі, забраў са свайго аўса двох быкіў Рыгора Каницавога; праўда, аўса з'есці – мала ёлі, але шмат стратавалі...*” (“Суд”, с. 84).

Многія семантычныя группы лексікі багатыя на гаваркі і **характарыстычныя** слова. Прыйгадаем, напрыклад, некаторыя слова з жывёлагадоўчай лексікі. Яны здзіўляюць перш за ўсё сваімі **характарыстычнымі** асаблівасцямі, незвычайнай канкрэтнасцю, выразнасцю семантыкі. Кабана, якога ганяюць на пашу, “на двор”, называюць **надворным**, той, якога выкормліваюць, – **кормник, кармняк, кармляк**; той, якога будуць калоць пад Каляды, – **каляднік**. Актыўныя такія слова ў народнай мове, Ядвігіна Ш. таксама творча выкарыстоўвае іх у апавяданнях, рамане.

Пісьменнік як бы праслушоўвае слова, спрабуе яго магчымасці. А як загучыць яно – народнае, прастамоўнае, гутарковае – у прозе, паэзіі, публіцыстыцы? І аўтарава слова называе, **характарызуе**, ацэнівае. Слова гаворыць, слова гучыць.

Спіс літаратуры

1. Янкоўскі, М. А. Паэтыка беларускай народнай прозы / М. А. Янкоўскі. – Мінск, 1983.

2. Ядвігін Ш. Выбранныя творы / Ядвігін Ш. – Мінск, 1976.

Ніна НЯМКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.